

УДК 378.016

ПРОБЛЕМА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ В МЕТОДИЧНІЙ НАУЦІ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД

Гричаник Н. І.

У статті здійснено ретроспективний огляд проблеми аналізу художнього твору у методичній літературі. Доведено, що робота з текстом є домінуючою у шкільному викладанні літератури. Охарактеризовано погляди учених-методистів на доцільність використання традиційних та новаторських методів, прийомів, видів та шляхів вивчення тексту.

Ключові слова: аналіз, художній твір, учені-методисти, ретроспективний огляд.

В статье сделан ретроспективный обзор проблемы анализа художественного произведения в методической науке. Доказано, что работа с текстом есть доминирующей в школьном преподавании литературы. Охарактеризованы взгляды ученых-методистов на целесообразность использования традиционных и новаторских методов, приемов, видов и путей работы с текстом.

Ключевые слова: анализ, художественное произведение, ученые-методисты, ретроспективный обзор.

This article is a retrospective review of the issues of the literary works analysis in the methodological literature. Its theoretical and practical aspects are at the center of scientific views of such pedagogues as F. Buslayev, V. Vodovozov, V. Stoiunin, V. Ostrovskiy, Ts. Baltalon, A. Alferov, V. Danylov and others since the late 19th – early 20th century. They emphasize the importance of properly organized and holistic approach to literary works in school, while a teacher should use effective methods, teaching receptions and types of work with text.

Among the most important achievements of methodological science in the first and second half of the 20th century the special place have works by V. Holubkov, M. Rybnykova, M. Kudriashov, T. Buhaiko, F. Buhaiko, Ye. Pasichnyk and others. Methodists explore the general principles, ways, methods and analysis receptions in school; consider the problems associated with the organization of the text study, the relationship of perception and analysis, the typology of analysis of literary works.

As a result of the retrospective analysis, we can conclude that the issue of the literary works analysis is extremely relevant. The article does not exhaust all aspects of the raised problem. To perspective areas of research of this issue we include the creation of methodological system of training students to analyze literary works as the phenomenon of word art.

Key words: analysis, literary work, scientific views of pedagogues, retrospective review.

Визначення проблеми в загальному вигляді. Приєднання України до Болонського процесу окреслює чіткі орієнтири на входження в освітній та науковий простір Європи, що передбачає модернізацію освітньої діяльності у контексті сучасних європейських вимог. У зв'язку з цим однією з найважливіших складових вищої педагогічної освіти є професійно-методична підготовка майбутнього вчителя-філолога, який володіє цілісними, глибокими, системними знаннями з літератури, здатний до продуктивної педагогічної діяльності, конкурентоздатний та діяльний. Адже від професіоналізму словесника, вибору ним власної педагогічної позиції значною мірою залежить результативність навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Відтак одним із аспектів професійної підготовки вчителя є процес навчання студентів аналізу художніх творів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різні періоди розвитку вищої освіти та шкільної освіти проблема читання, сприймання та аналізу художніх творів є предметом посиленої уваги як філософів (Сократ, Аристотель, Ф. Бекон, Д. Юм, Е. Кант, В. Дільтей та ін.), педагогів (А. Дістеверг, П. Юркевич та ін.), психологів (П. Блонський, С. Рубінштейн, Л. Виготський, Г. Костюк та ін.), так і методистів.

Результатом роботи учених є ґрунтовні теоретичні праці, в яких висвітлюються проблеми вивчення художніх творів на уроках літератури, сприймання та розуміння учнями змісту прочитаного, методика використання традиційних та новаторських методів, прийомів та видів навчальної діяльності у процесі роботи над текстами художніх текстів. Проте розгляд наукових джерел засвідчує, що існують різні підходи до тлумачення змісту терміносполуки "аналіз художнього твору".

Мета статті – зробити ретроспективний аналіз науково-методичної літератури з питання аналізу художніх творів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз художнього твору як центральна проблема шкільного викладання літератури є надзвичайно актуальною ще з XIX – початку XX століть. Її теоретичні та практичні аспекти перебувають у центрі наукових поглядів педагогів-словесників Ф. Буслаєва, В. Водовозова, В. Стоюніна, В. Островського, Ц. Балталона, А. Алферова, В. Данилова та інших.

У 40–50-х рр. XIX ст. відомий вчений Ф. Буслаєв обстоює думку про те, що предметом аналізу на уроках літератури мають бути лише класичні (взірцеві) твори. Він уперше обґрунтовує тезу про ефективність безпосереднього ознайомлення учнів із текстом художнього твору, вдумливого проникнення в його ідейно-тематичну канву. Послідовність роботи з вивчення художнього твору, на його думку, має полягати в прочитанні, а потім обов'язковому обговоренні, вмінні побачити в елементах тексту загальний задум, досконало втілений авторський стиль [1, с. 152].

В. Водовозов та В. Стоюнін є одними із перших методистів, які у розроблених ними методичних системах надають особливого значення художньому твору, основним етапом роботи над яким вважають саме аналіз. Так, В. Водовозов, полемізуючи з ученими-методистами, які вважають домінантою форму літературних творів, відмічає: "Мета праці філолога полягає в тому, щоб показати, як у творах розвивається форма із визначеного наперед змісту" [2, с. 363].

Досягнення методичної теорії В. Стоюніна – обґрунтування необхідності цілісного підходу до сприйняття художнього твору, вивчення літератури в єдності змісту і форми. Учений переконує, що діяльність учителя-словесника полягає в тому, щоб навчити читачів розглядати поетичні образи у співвідношенні думки і форми, бачити логічний розвиток ідеї, внутрішній зв'язок між частинами, проникати у композицію твору залежно від основної думки. Таким чином, він учить розуміти єдність форми і змісту, органічний зв'язок частин і цілого, не втрачати цілісності художнього твору. Методист доводить думку про ефективність використання різноманітних підходів до вивчення художнього твору, оскільки у процесі аналізу важливо не зруйнувати художню природу мистецтва.

Продовжувач ідей В. Стоюніна – відомий вчений Г. Гуковський – заперечує методичну концепцію, яка відривала пізнання змісту твору від його розуміння і тлумачення. Він говорить, що "мало прочитати й помітити всі образи, деталі твору, їх неодмінно треба розуміти. А це значить, що до всіх помічених у тексті фактів, деталей треба поставити питання "навіщо?": Навіщо вони присутні у тексті? Який мають смисл? Як цей смисл пов'язується із загальною ідеєю твору як єдністю смислів? Якщо ми цього питання не поставимо і не відповімо на нього, то всі наші спостереження над твором втрачають будь-який сенс" [4, с. 107].

Методист вважає, що учнів слід озброїти сучасними науковими літературознавчими знаннями, без яких неможливе повноцінне сприймання та розуміння класичних зразків літератури.

Про важливість правильно організованого, цілісного аналізу художнього твору в школі наголошують дослідники методичної науки А. Алферов, Ц. Балталон, М. Соколов, В. Фішер, Б. Ейхенбаум. Вони доводять, що аналіз – це творчий процес, під час організації та проведення якого вчителю необхідно використовувати різноманітні цікаві методи та прийоми роботи (ілюстрування, робота з планом, спостереження над стилем, доповнення твору), формулюють основні методологічні вимоги до нього: "Творчість кожного письменника потрібно так вивчати у школі, щоб учні володіли його стилем, тобто усвідомлювали зв'язок між цілим і деталями, помічали внутрішню закономірність між його образами і розуміли, у якому значенні і чому ці образи складають певну художню систему" [7, с. 202].

Таким чином, на початок ХХ ст. учені-методисти роблять перші кроки у вирішенні проблеми аналізу художнього твору. Їхні наукові пошуки тісно пов'язані з прогресивними ідеями різних наукових шкіл у літературознавстві.

Помітні зрушення у вітчизняній методиці викладання літератури відбуваються в I половині ХХ ст. Серед вагомих праць означеного періоду засадними для нашої наукової розвідки є досягнення В. Голубкова, М. Рибникової та інших. Наприклад, В. Голубков стверджує, що "без аналізу немає розуміння твору, а без розуміння навіть естетичний вплив не може бути повноцінним... Естетичне чуття тісно пов'язане із відчуттям та розумінням того, що ми називаємо художньою мірою або єдністю змісту і форми" [3, с. 68]. Він наголошує на важливості включення наступних питань з теорії літератури під час аналізу художнього твору: історичні умови, основні суспільні проблеми, висунуті життям; письменник, його погляди і позиції у суспільному житті; тема й основна ідейна спрямованість твору; головні та другорядні діючі персонажі; сюжет; портрет; пейзаж; вставні епізоди або авторські відступи; індивідуальна мова героїв; мова письменника; жанр твору; традиції та новаторство автора; значення творчості митця. Відтак методист не говорить про нормативність зазначеної послідовності, не вважає її обов'язковою і акцентує увагу на тому, що "можна говорити про різні варіанти аналізу, про різні шляхи вивчення залежно від змісту твору, від особливостей літературного жанру, від читацького сприймання, від віку, від підготовки учнів" [3, с. 104]. Але, на його думку, вся робота словесника повинна бути спрямована на те, щоб під час уроку викликати у школярів інтерес до твору, стимулювати їхню активність і самодіяльність, критичний погляд на зміст прочитаного [7, с. 288].

Основне завдання вчителя – це навчити школярів читати художню книгу, цінувати літературу як мистецтво слова, підготувати читача, здатного яскраво відчувати та критично мислити, відзначає М. Рибникова. Методист вказує на те, що не обов'язково аналізувати весь твір, сукупність його образів або всі елементи. Дуже часто, зазначає вчена, на матеріалі однієї сцени при уважному її аналізі можна зробити такі надзвичайно важливі висновки, які не зробиш під час поверхневого розбору всього художнього твору [6, с. 186].

У другій половині ХХ століття у методиці викладання літератури (М. Кудряшов, З. Рез, В. Маранцман, Т. Браже, Т. Бугайко, Ф. Бугайко, В. Неділько, Є. Пасічник та ін.) досліджуються загальні принципи, шляхи, методи і прийоми аналізу у школі, розглядаються проблеми, пов'язані з організацією вивчення тексту художнього твору, взаємозв'язок сприйняття й аналізу, типологія аналізу художніх творів.

Заслужують на увагу погляди М. Кудряшова, який велику увагу приділяє дослідженню проблеми аналізу художнього твору у школі, взаємозв'язку методів навчання у процесі викладання літератури, їх вплив на культуру сприйняття, моральні та естетичні почуття учнів.

Одне з найважливіших завдань учителя, на думку М. Кудряшова, полягає в тому, щоб навчити школярів сприймати твір у його цілісності, розуміти взаємозв'язок усіх компонентів, вміти здійснювати аналіз поетапно.

З цією думкою беззаперечно погоджується З. Рез, яка теж обґрунтовує важливість дотримання поетапності вивчення твору. Методист виділяє три етапи сприйняття твору у співвідношенні з етапами його вивчення:

- 1-й – ввідні уроки, на яких важливо мотивувати спрямованість аналізу, сформувати інтерес до роботи;
- 2-й – аналіз. На таких уроках учні під керівництвом учителя аналізують образи, композицію, важливі епізоди твору. Роль учителя на цьому етапі – керувати процесом учнівського усвідомлення глибини авторського задуму, конкретного й узагальненого смислу подій, образів, специфіки авторської манери;
- 3-й – підсумкові уроки, основним завданням яких є відтворення цілісності сприйняття твору мистецтва у співвідношенні з авторським задумом і особистісним розумінням прочитаного та активізація умінь і навичок учнів. Але на уроках літератури інколи важко визначити, де закінчується один етап і розпочинається інший [8, с. 155].

Вітчизняний методист Є. Пасічник мистецтво аналізу визначає у тому, щоб викликати в учнів потребу розібратися у тих пластах художнього твору, які залишилися ними або непоміченими, або недостатньо осмисленими, тобто

повернути до них твір новими гранями, збудити почуття й емоції, захопити силою і глибиною думки митця, майстерністю художнього зображення [5, с. 224].

Отже, у результаті проведення ретроспективного аналізу науково-методичних праць можна зробити висновок, що проблема формування в учнів умінь аналізувати художні твори перебуває у полі зору вчених ще з кінця XIX – початку XX століть. Учені-методисти звертають особливу увагу на аналіз як один із основних етапів роботи з художнім твором, обґрунтовують доцільність застосування ефективних методів, прийомів, видів та шляхів роботи з текстом, вказують на основні принципи, яких потрібно дотримуватися у процесі розбору.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Однак у різних дослідженнях розглядаються лише окремі аспекти цієї проблеми, яка так і не стала предметом окремого спеціального вивчення. Тому у перспективі вважаємо за необхідне створити методичну систему навчання майбутніх учителів літератури шкільного аналізу художніх творів з урахуванням основних теоретичних положень, напрацьованих методичною наукою.

Література

1. Буслаев Ф. И. О литературных исследованиях : статьи / Ф. И. Буслаев. – М. : Художественная литература, 1990. – 512 с.
2. Водовозов В. И. Избранные педагогические сочинения / В. И. Водовозов. – М., 1958. – С. 363.
3. Голубков В. В. Методика преподавания литературы / В. В. Голубков. – М. : Просвещение, 1962. – 496 с.
4. Гуковский Г. А. Изучение литературного произведения в школе : методологические очерки о методике / Г. А. Гуковский. – М.–Л. : Просвещение, 1966. – 266 с.
5. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Євген Андрійович Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – С. 222–225.
6. Рыбникова М. А. Очерки по методике литературного чтения / М. А. Рыбникова. – М. : Просвещение, 1985. – 288 с.
7. Роткович Я. А. Очерки по истории преподавания литературы в советской школе / Яков Аронович Роткович. – М. : Просвещение, 1965. – 359 с.
8. Методика преподавания литературы : учеб. для пед. вузов / под ред. О. Ю. Богдановой, В. Г. Маранцмана. – М. : Просвещение : ВЛАДОС, 1994. – 288 с.